

6. Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку. Колективна монографія. – К.: ТОВ «Основа-Принт», 2009. – 248 с.
7. Державний комітет статистики України: Офіційний сайт [Електронний ресурс] // Державний комітет статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
8. Тоффлер Э. Третья волна / Э.Тоффлер – М.: ООО “Фирма “Издательство АСТ”, 2004. – 261 с.

Tatiana Medina
Oksana Kushnir

Main tendencies of the development of modern family in Ukraine

The article contains analysis of the most important tendencies in the family and matrimonial sphere of the society. The changes indicated are being studied comparing Ukraine and the countries of Western Europe. The conclusion about global universal character of family transformations dealing with crushing traditional values and forms of married life and marriage has been made.

Keywords: social family institution, transformation processes, influence factors, family nuclearization, cohabitation.

Надійшла до редакції 3.03.2015 р.

УДК 21/321

© **Ярослав Ювсечко**
(Хмельницький)

РОЛЬ РЕЛІГІЙНОГО ФАКТОРА У ФОРМУВАННІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Стаття присвячена аналізу місця й ролі релігійного фактора в цілому та Церкви як інституції зокрема, у формуванні громадянського суспільства в Україні. Окреслено участь релігійних організацій у подіях до, під час та після революції 2013-2014 років, їх вплив на формування нового типу відносин між Церквою, суспільством та державою, що склалися в сучасній Україні. Зроблено висновки, що релігія і Церква можуть бути каталізатором процесу формування громадянського суспільства, сприяти діалогові між владою і суспільством.

Ключові слова: громадянське суспільство, Церква, соціальний інститут, політична влада.

Сучасна роль релігії у суспільстві доводить, що у світоглядному та інституційному прояві вона може виконувати й успішно виконує функції соціальної і політичної консолідації. Церковні інституції вже давно не лише присутні у громадському житті, але й нерідко прямо впливають на діяльність владних структур країни. Релігійні організації беруть безпосередню участь у політичному житті, широко залучають своїм впливом до виконання соціально-політичних завдань різноманітні світські організації та навіть створюють їх. Отже, цілком доцільним й **актуальним** є аналіз відносин релігійних об'єднань і громадянського суспільства в Україні.

Релігія є одним із найдавніших соціальних феноменів. Принаймні, вона, вочевидь, давніша за інститути економічні, політичні та освітні, і, як мінімум, давністю не поступається інституту сім'ї. Слід зазначити, що релігія як важливий соціальний інститут здатна підтримувати певну систему суспільних цінностей, що об'єднують її віруючих, бо забезпечує світогляд своїх прихильників метафізичним фундаментом, ступінь потреби у якому може значною мірою варіюватися залежно від культури чи індивіда. Тож **наукова новизна** даного дослідження полягає в аналізі впливу релігійного фактора в цілому та релігійних організацій зокрема на процес формування громадянського суспільства та тих

кардинальних змін, що викристалізувались у цьому процесі під час та після Революції (Майдану) 2013-2014 рр.

Попри існуючі розходження між підходами до поняття “громадянське суспільство”, **аналіз останніх досліджень і публікацій** свідчить про те, що існує особлива сфера громадянського суспільства – сфера політичної участі, в якій громадяни беруть участь у формуванні державної влади та формуванні політики державної влади. Хоча громадянське суспільство не є політичним феноменом, але разом із тим воно є передумовою становлення політичної демократії. В його рамках діють політичні утворення: політичні партії, об’єднання, клуби, спілки, засоби масової інформації, механізми виборчого процесу, політичне представництво. Названі інститути діють як у сфері громадянського суспільства, так і у сфері правової держави. Громадянське суспільство у такому своєму вияві є соціально організованою структурою, що складається поза кордонами суто політичних структур, але огортає їх, оскільки вони також є його сегментом, складається з громадян й утворено громадянами [4, с.9].

На відміну від численних підходів до феномена громадянського суспільства й поняття “громадянське суспільство” у теоретичних працях, а також в українському законодавстві існує досить усталене розуміння феномену Церкви й поняття “Церква”. Характерними атрибутами Церкви є наявність спільного віровчення і розробленої догматики (Символ віри), релігійна діяльність (культова і позакультова), система управління, заснована, як правило, на ієрархічному принципі й авторитаризмі” [3, с.372]. Отже, за своїм визначенням церква має як внутрішньоцерковні, так і зовнішньоцерковні виміри своєї діяльності, вона має власне віровчення. Будь-яке розвинуте віровчення не може абстрагуватися від реального навколишнього життя, тому церкви (навіть ті, що мають тоталітарний, асоціальний характер) мають своє соціальне вчення або соціальну доктрину. Ці, обґрунтовані не наукою, а власними віросповідними догматами, соціальні концепції безпосередньо формують соціальну культуру віруючих, їх соціальну етику, впливають на процес їх соціалізації. У взаємодії чи у боротьбі з іншими соціальними ученнями, філософіями, концепціями вони формують суспільну свідомість, впливають на суспільні настрої та суспільне життя. Суспільно-політична історія дає багато прикладів використання релігійних спільнот в інтересах окремих політичних чи інших груп, зловживання ними для досягнення певних політичних цілей. З іншого боку, політичні процеси й події часто набувають релігійної форми у вигляді освячення церковними ієрархами політичних чи суспільно-політичних революцій, рухів, подій чи освячення діяльності певних політичних лідерів. У країнах, де встановлено тоталітарні або автократичні режими та відсутнє сформоване громадянське суспільство, соціальні й політичні програми випрацьовує відчужена від народу управлінська, політична, військова еліта, яка у моменти різких соціально-політичних змін звертається до найбільш авторитетної церкви, щоби набути її підтримки й стабілізувати ситуацію.

Таким чином, впливаючи на форми й зміст діяльності, що має своєю метою регулювання взаємин між людьми для забезпечення певного стану суспільної одиниці, формуючи спосіб усвідомлення групових потреб, інтересів та засобів їх задоволення, релігія (релігійні організації) впливає на суспільно-політичну свідомість людей. **Метою** даної статті є з’ясування й окреслення масштабів та рівня впливу релігійного фактора на суспільно-політичну свідомість населення країни, й, як наслідок, рівня залученості релігійних організацій до процесу формування громадянського суспільства в Україні. Задля досягнення поставленої мети, автор ставить перед собою такі основні **завдання**: окреслити рівень участі релігійних організацій у подіях до, під час та після революції 2013-2014 років; визначити їх вплив на формування нового типу відносин між Церквою, суспільством та державою, що проходить становлення в сучасній Україні; визначити місце й роль релігійного фактора в цілому у формуванні громадянського суспільства в Україні.

Наявність потужних релігійних інституцій може позначатися на політичній системі суспільства, на формуванні й функціонуванні державної влади. За релігійною ознакою можуть утворюватися й функціонувати партії та громадські об’єднання. Вони створюються на суто релігійній приналежності або з людей різних політичних поглядів, це можуть бути

так звані “традиційні віруючі” чи зовсім невіруючі, але такі, що поділяють певні релігійні (конфесійні) цінності та вважають їх об’єднуючим чинником. Що стосується участі Церкви у суспільно-політичному житті певної країни, її форм і способів взаємодії з громадянським суспільством, то у кожному релігійному середовищі існує власне ставлення до земної долі не лише своїх adeptів, але й усього соціуму. Кожне релігійне об’єднання на теоретичному рівні обґрунтовує чи на емпіричному рівні усвідомлює приналежність своїх вірних до різних соціальних груп, їх політичні, економічні та культурні орієнтації [4, с.9-10].

Важливим завданням взаємодії релігії та політики є осмислення з релігійної точки зору процесу формування громадянського суспільства, що є вкрай важливим для України. Знаковими точками цього процесу стали два українські Майдани – 2004 та 2014 року. Революція гідності 2014 року, як і раніше Помаранчева революція, дали потужний поштовх для формування громадянського суспільства в нашій країні. Обидва Майдани були не лише громадськими чи політичними явищами, але й явищами релігійними. Особливо цим відрізнявся Майдан 2013–2014 років, який висловлював себе через релігійні символи та апелював до етичних аксіом в чітких релігійних термінах. Саме релігійні ідеї відіграли неабияку роль у підготовці та перебігу революції Гідності. Релігійні ідеї прямо (засвоюючись із віровчення) чи опосередковано цілим цивілізаційним світоглядним поступом підготували необхідний світоглядно-культурний ґрунт.

У більшості європейських країн формування громадянського суспільства відбувалося без участі церков, а то й навіть всупереч церквам. Україна в цьому сенсі стала виключенням – тут церкви активно підтримали Майдан і тим самим долучилися до процесу становлення громадянського суспільства. Як виявилось, Церкви здатні і повинні продовжувати відігравати активну роль у цьому процесі. Вони, як приклад, могли б суттєво посприяти формуванню нових засад соціальної етики України.

У подіях Майдану Церква фактично стала на бік українського суспільства, яке вдалося до масових акцій громадянського спротиву. Виступи на підтримку дій влади та тодішнього Президента В.Януковича лунали лише з боку окремих ієрархів. У цілому, Церква рішуче засудила застосування сили проти мирного Майдану. Монастирі і храми Києва надали притулок, захист і допомогу учасникам протестів. Під час силових дій священнослужителі живим щитом стояли між сторонами конфлікту, закликаючи насамперед службовців силових структур не виконувати злочинні накази та не застосовувати зброю проти цивільних. Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій зробила все можливе для налагодження діалогу між владою та опозицією і Майданом.

Таким чином, Церква в подіях Майдану виявила себе як потужний і цілісний інститут громадянського суспільства, здатний захищати інтереси громадян від свавілля влади. Слід відзначити, що такій позиції Церкви сприяла наявність відповідного суспільного запиту. Згідно з результатами соціологічного дослідження, переважна більшість (74%) українських громадян упевнені в тому, що “Церква завжди має ставати на бік людей і боронити їх від свавілля влади”. Загалом, за показником довіри Церква продовжує утримувати першу позицію серед суспільних і політичних інститутів. Як і під час усіх попередніх опитувань, сьогодні більшість громадян засвідчили ту чи іншу міру довіри до Церкви. Наразі її висловили в середньому 66% опитаних: від 88% жителів Заходу до 53% жителів Сходу України [5, с.24].

Якщо основою громадянського суспільства є солідарність та взаємоповага рівноправних дієвих суб’єктів співжиття (різної фахової, вікової, статевої, національної, конфесійної, географічної належності), то Церква Майдану продемонструвала ті самі характеристики на рівні міжконфесійних відносин. Виявом якості громадянськості Церкви Майдану були і спільні молитовні акції, і співголосні духовні звернення та настанови, і взаємодоповнювані дії. Міжконфесійну солідарність Церква Майдану демонструвала не лише у справі опікування громадою та захисту Людини, але й підтримкою у скрутні моменти один одного [1].

На сьогоднішній день до гострого суспільно-політичного протистояння всередині країни додалося зовнішнє втручання: Російська Федерація, яка з початку 2000-х років докладала значних зусиль до організації і підтримки проросійських рухів в Україні, перейшла до

відкритої агресії і сприяння сепаратизму в окремих українських регіонах. У цій ситуації Церква залишається найбільш усталеним, структурованим, впливовим і розповсюдженим інститутом громадянського суспільства з усіх, що зараз діють. Очевидно, що такі інститути, як політичні партії чи громадські організації, мають значно менше поширення, впливу і довіри в суспільстві. Останні події засвідчують, що Церква постає невід'ємним чинником формування майбутнього України, зокрема, чинником формування громадянського суспільства. Можна говорити навіть про існування в сучасних реаліях нового феномену – Громадянської Церкви, що не є окремою організацією, а інтегрує в собі різні релігійні організації з метою побудови майбутнього на базі вищих духовних цінностей.

Україна продемонструвала, що релігія і Церква можуть бути не гальмом, а каталізатором процесу формування громадянського суспільства. Отже, громадянське суспільство, побудоване на релігійних цінностях, можливе. Але воно не відбудеться автоматично. Потрібне радикальне переосмислення стану Церкви у суспільстві та розвиток нових парадигм співпраці між ними. Зокрема, Україна своїм прикладом може запропонувати нову модель стосунків Церкви з державою, а саме перейти до трьохвимірного трикутника “Церква-суспільство-держава” – й саме у такій послідовності. Якщо раніше Церкви України намагались функціонально утвердитися в системі державно-церковних відносин, то під час Майдану стало зрозумілим, що в сучасному світі найефективнішим є орієнтування на взаємодію їх із громадянським суспільством.

Отже, громадянське суспільство – це така суспільна організація, за якої існує дієва система правового захисту прав громадян від неправомірних дій держави. Політико-правове забезпечення різноманітних форм самоорганізації людей є базовою підвалиною громадянського суспільства. Методи спротиву Церкви від таких несправедливих дій полягають, як правило, у визначенні їх гріховними, у зверненні до ЗМІ, публікаціях заяв, використанні храмових проповідей. Церква не може вдаватися до тих методів спротиву, які здатне чинити громадянське суспільство. Останнє ж має можливість використати й використовує, захищаючи як церкву, так і суспільство, від держави, такі форми боротьби, як громадська непокора, мітинги, страйки, голодування тощо. Як члени громадянського суспільства в таких формах спротиву беруть участь й представники релігійних громад. В такому ракурсі соціального партнерства громадянське суспільство здійснює свою правозахисну функцію щодо заступництва порушених прав релігійної спільноти. Самоорганізація та результативний самозахист як одна з умов функціонування громадянського суспільства стають все більш помітними рисами релігійних та суспільних асоціацій.

Наразі Церква налаштована на партнерство з державою і громадянським суспільством України. Вона готова допомагати “в новому відродженні української держави”. Дійсно, перемога Майдану створила можливості для оновлення українського суспільства і влади, побудови в Україні демократичної правової держави. Для реалізації цих можливостей необхідно не лише усунути загрозу зовнішнього військового втручання, але й розв'язати внутрішній суспільно-політичний конфлікт. І розв'язати його можливо через стратегічне партнерство церков, громадянського суспільства і держави.

Ніхто не вимагає і не потребує, щоб Церква підміняла собою певні інституції. Але те, що вона може, – це контролювати. Церкви мають контролювати не лише владу, але й те, що відбувається в них самих. Формальне відокремлення церковного та державного може залишатись у Конституції, але при цьому в житті соціуму цих меж де-факто майже немає. Церкви знову почали відігравати роль суб'єкта легітимності, знову стали провідною силою громадянського суспільства, а їх лідери вже є лідерами громадської думки.

Висновки. Отож, після Революції зими 2013-2014 рр. стає дедалі більш зрозумілим, що ключовим фактором, який визначить роль Церков і релігійних організацій на сучасному етапі формування української нації, стане не їх діяльність з консолідації нації на ґрунті спільних вірувань, звичаїв і символів, а здатність вийти в авангард глибоких громадських і моральних перетворень. Роль релігії для майбутнього України майже напевне буде

надважливою. Також, на нашу думку, повинна бути змінена нинішня філософія взаємодії багатьох Церков із зовнішнім світом – вони мають стати більш відкритими до суспільства.

Як зазначають більшість дослідників [2], Майдан показав, що суспільство здатне бути організаційно і функціонально інакшим – не таким, як раніше в Україні, тобто базуватися не на вертикалі влади, не на силі, а на самоорганізації спільноти та на самосвідомості її членів. Таким має бути і соціум, де його члени знають, до чого вони покликані, яка їх роль у спільноті. І це можливо тільки за високого рівня свідомості всіх громадян, який слід формувати. А на сьогодні немає іншої інституції, крім Церкви, яка б мала настільки високий рівень довіри з боку суспільства, такий досвід і такі знання, тому саме вона є здатною врахувати думки і позиції кожного.

Література

1. Горкуша О., Филипович Л. Народжена на Майдані – Громадянська Церква України. // http://risu.org.ua/ua/index/studios/studies_of_religions/56419/
2. Майдан і Церква. Хроніка подій та експертна оцінка / За ред. Филипович Л., Горкуші О. – К., 2014.
3. Релігієзнавчий словник. – К., 1996.
4. Рибачук М. Громадянське суспільство і церква. // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. Випуск 5. – К., 2004.
5. Україна-2014: суспільно-політичний конфлікт і церква. – К.: Центр Разумкова, 2014.

Yaroslav Yuvsechko

The role of religious factor in determining civil society in Ukraine

The article analyzes the place and role of religious factor and Church as an institution in the formation of civil society in Ukraine. It outlined the religious organizations participation in the events before, during and after the revolution of 2013-2014 years, their influence on the formation of a new type of relationship between the Church, society and the state that emerged in modern Ukraine. The conclusion is that religion and the Church can be a catalyst for the formation of civil society and promote to a dialogue between the government and society.

Keywords: Civil society, church, social institution, political power.

Надійшла до редакції 16.03.2015 р.